

פרק 2 חברה

לוחית נערמר מהראקנופוליס, 3000 לפנה"ס מצרים העליונה.

אסטלת ניצחון של נארם-סיו, 2200-2300 לפנה"ס.

עץ ועז שומרי מאור 2600 לפנה"ס לערך

לוחמים, מצרים ממלכה תיכונה.

חורשים, מצרים ממלכה תיכונה

האדם הוא יצור חברתי המגלם, בזעיר אנפין, את המחשבות והפעולות של הציבור אליו הוא משתייך. בו זמנית אנו מבחינים בין היחיד לרבים, בין האני והכלל – תופעה האופיינית ליונקים רבים – בניגוד לאחידות המצויה בעולם החרקים. עם זאת עצם המושג חברה מעורפל למדי מבחינה כמותית – ערפול הנובע מיכולתו של האדם להתקיים לבד או במסגרת קטנה של משפחה וכמה ידידים, אבל גם להיות חלק מקבוצה גדולה, שבט, עם, ממלכה והאנושות כולה. האמנות היא סוג, אחד מיני רבים, של תקשורת² היוצרת את החיבור בין מרכיבי החברה: מבטאת ומתעדת את החוויות, האמונות והשאיפות של הכלל והיחיד; הזיכרון³ המשותף והפרטי. בקיצור האמנות היא דברים רבים, בדרך כלל, כפי שאנו רוצים להאמין או לשכנע את עצמנו ואת האחרים, כיצד הם עתה, היו בעבר או יהיו בעתיד. בסקירה ההיסטורית של האמנות, שתבוא בהמשך, בפרק זה, הדגש הוא על המרכיבים האופייניים לכל תקופה – מרכיבים הנובעים, קרוב לודאי, מרוח הזמן, האופנה וכיו"ב משמעויות המתייחסות להלכי הרוח של הציבור, כלומר החברה.

למרות השאיפה ליצור הפרדה חדה בין סגנון התקופה וסגנון היחיד אין ספק שקיימת בין השניים זיקה חזקה מדי. יתרה מכך גם הסגנון, כמו האדם עצמו, יש לו התגלמויות שונות החל מהיחיד היוצא דופן, עבור דרך סגנונה של קבוצה ועד לסגנון הכללי של הרבים. יש אפילו מקרים, שאינם ניתנים להסבר, שאותה רוח מדלגת על פני מרחבים – תופעה שאינה ייחודית לאמנות החזותית. כך למשל, הקירבה הכרונולוגית בין מבשרי תפיסות עולם, כגון בודהא, זאראטוסטרה, קונפוציוס ותחילתה של הפילוסופיה היוונית.

על פי הסברה הרווחת, האמנות מתחילה באמונה – האמונה שניתן ליצור, באמצעותה, קשר עם הבלתי נראה; עם הכוחות הסמויים השולטים ביקום; עם נשמות המתים וכו'. מכל אלה נותרו כיום רק שרידים: גלי עד, ציורים, תבליטים, פסלים ומאוחר יותר בניינים. חיזוק מה לסברה אפשר למצוא במיומנות שבה נעשו טביעות היד, הדמויות הסכמתיות של בני אדם ומעל לכל ציורי בעלי חיים, החושפים יכולת אבחנה חדה ביותר (ר' בהמשך נטוראליזם וריאליזם). פירושו של דבר שהעוסקים במלאכה היו מעין קוסמים יחידים סגולה, שתורגלו או נבחרו בזכות אותה יכולת – תחושה הקיימת במידה רבה עד היום. במילים אחרות, אין חילוניות בחברה המפרשת את המציאות במושגים של אמונה, גורל, מזל וכוחות עליונים. אדרבא עצם הספק ולו הקל ביותר, באמונות אלו נחשב לכפירה בעיקר. על כך מעידה השפה העברית שקבעה את המושג אפיקורסות (פרקי אבות ב' יד) שהיא למעשה שמו של פילוסוף יווני מפורסם, שפקפק במעורבות האלים במעשה האדם.

אפיקורוס (Epicurus 271 לפנה"ס). פילוסוף יווני. למד באתונה במדרשה של יורשי אפלטון ואריסטוטלס וגם יסד אחת משלו בשם 'הגן'. דגל בהסתפקות במועט ובאהבת החיים. לדעתו האדם הוא האחראי העיקרי למעשיו, כי בניגוד לעבר, האלים עתה כבר מרוחקים מהארץ ולכן מעטה השפעתם על גורל האדם. ברומא שובשה תורתו ואהבת החיים נהפכה לנהנתנות. מכאן המושג אפיקוראי (Epicorean), המתייחס כיום (באנגלית) גם למי שאוהב מזון משובח ועדין.

הזיקה בין אמונה לאמנות ממשיכה לאורך מרבית העת העתיקה, על אף שלעתים הקשר נראה לנו, במבט לאחור, כמנותק מאותה מסגרת, כגון תיאורים של אירועים היסטוריים וחיי יומיום. אבל, עצם התייעוד נתפש, כחיבור בין המציאות ועולמם הנצחי של האלים והמתים. אפילו התעמולה היא סוג של הנצחת החיים לאחר המוות. כך למשל לוחית נערמר* (3168 לפנה"ס) במצרים העתיקה המתארת כנראה את איחוד מצרים העליונה והתחתונה – האמונה שהמלך עצמו הוא למעשה סוג של אלוהות עלי אדמות. כך גם לוחית נארם (סיך* 2255 לפנה"ס) המתארת את תודתו לאלים (השמש והירח) שאפשרו את נצחונם על אויביו או תיאור נצחונם של רעמסס המלך האל בקרב קדש (1241 לפנה"ס) כנגד החתים. נושאים מחיי היומיום, לכאורה חילוניים, מופיעים גם הם בקברות האצולה במצרים העתיקה, כלומר חפצים בעלי משמעות של אמונה בנצחיות החיים בחסדי האלים. כך למשל הממצאים בעיקר בתקופת הביניים הראשונה, בטרם עליית השושלות ה-12 (2133 לפנה"ס). בין אלה בולטים סדרות פסלוני עץ של יחידות צבא, נשים נושאות סלים, דייגים ביאור, חריש שדות, ספירת ראשי בקר, סדנאות מלאכה (גריה ואריגה).

אלת נחשים, ארמון קנוסוס 1600 לפנה"ס

סדנת אריגה ודיגים, מצרים ממלכה תיכונה.

המגארון של המלכה, ארמון קנוסוס

התחלות באותו כיוון חילוני אפשר למצוא בשרידי התרבות הקרויה 'מינואית' בכרתים, שהתקיימה כמה מאות שנים עד שנעלמה (1625 לפנה"ס) כנראה תחת ענן אבק בעת התפרצות הר הגעש באי הסמוך טרה/סאנטוריני, שרובו קרס ושקע בים. הממצאים בכרתים, במיוחד ב-קנוסוס, מצביעים על קיומו של בניין רחב ידיים, נגיש ומפורז הבנוי סביב חצר מרכזית. במילים אחרות, תרבות שאננה ואופטימית. כך גם ציורי הקיר של יצורים ימיים, דמויות נשים שאין דאגה בלבן ולוליין המקפץ מעל לשור. בין הפסלונים נמצא שוב לוליין המקפץ מעל לשור ודמות אישה חשופת חזה עם נחשים בידיה. מכיוון שהנחשים והשור הם ללא ספק סמלים דתיים ברבות מתרבויות המזרח התיכון סביר להניח, כי המדובר בכל זאת בבניין בעל משמעות פולחנית דתית.

באי סאנטוריני/טרה נתגלה מתחת לאפר ישוב ובתוכו ציורי קיר הקרובים יותר לתפיסה העכשווית של חיי יומיום וחילוניות. אלה מתארים נערים מתגוששים, נער נושא שלל דגים ואוניות המפליגות בים. הזיקה בין שתי התרבויות סנטוריני וכרתים מרמזת על קיומה של תרבות ימית שחלשה על המרחב הים האייגאי. יתרה מכך, מכיוון שלא נמצאו גופות מתחת לאפר סביר להניח שהתושבים נמלטו בטרם האסון על אף שאפשר שטבעו בגל האדיר שהתלווה לאירוע ואשר סימניו הגיעו עד לחופי מצרים. מכל מקום התרבות המינואית נעלמה לחלוטין. כל שנותר הוא האגדה על מלך כרתים בשם מינוס (Minos) שעל שמו קרויה אותה תרבות.

טורדור- פרסקו ארמון קנוסוס 1500 לפנה"ס

על פי המסורת היוונית מינוס נענש על ידי פוסידון אל הים, בכך שלאשתו נולד בן אוכל אדם הידוע בכינויו מינוטאור (מינוס+טאורוס=מינוס השור). מרוב בושה הוותר היצור המפלצתי במבוך (Labyrinth) שכל הנכנס אליו לא יכול היה לצאת ממנו. לכאן הובאו כל תשע שנים שבעה צעירים ושבע צעירות מאתונה שהושלכו אל היצור כטרף. תזאוס בנו של מלך אתונה התנדב להצטרף לקבוצת הנידונים. בהגיעו לכרתים התאהבה בו אריאדנה בת המלך מינוס שנתנה לו כדור של חוטים על מנת שימצא דרכו החוצה מתוך המבוך לאחר שיהרוג את המפלצת, כפי שקרה. על סופו של אירוע זה יש גרסאות שונות, אבל ברובן תזאוס חוזר לאתונה ללא אריאדנה.

תזאוס ואריאדנה.

אפשר להניח שסיפור זה ואחרים על מינוס מלך כרתים נרקמו לאחר העלמם של המינואים, בתקופה ששלטו כאן, כמאתיים שנה, ראשוני השבטים היוונים, שהם בני זמנם של המיקנים (עיש העיירה Mycenae בדרום יוון שבה נמצאו שרידיהם לראשונה במאה ה-19).

למיתוס תרמו אולי שלושה גורמים, ראשית צלמיות שוורים שנתרו במקום, שנית החדרים האפלים כמבוך בקומת הקרקע בקנוסוס ושלישית המסורת האתונאית לפיה תרבותם קודמת לכל היוונים האחרים. לכן אפשר גם שאותם לוליניים היו אתונאים צעירים שאומנו במיוחד כחלק מטקס כלשהו. מכל מקום, מהתרבות המיקנית כמו מהמינואית לא נותר זכר, למעט כאמור רמזים במיתולוגיה, כפי שחברה כעבור מאות שנים עם תחילת ההיסטוריה היוונית במאה ה-9 לפנה"ס.

מינוטאור

ברורה יותר המשמעות החברתית של אמנות יוון העתיקה למרות שגם היא מעוגנת במסורת הפולחן והטקס הדתי. כך למשל פסל המתאר, כנראה, את שני האחים שסילקו מאתונה (510 לפנה"ס) את בנו של העריץ פיסיסטראטוס. מאותה תקופה קלאסית אפשר ליחס משמעות כפולה דתית וחברתית, לתבליט המתאר את תהלוכת האתונאים החרוט על מקדש הפארטנון (הושלם 438 לפנה"ס). כך גם תיאור הקרב ליד איסוס (היום בטורקיה) שבו ניצחו היוונים, את הפרסים (333 לפנה"ס), בהנהגתו של אלכסנדר מלך מוקדון.

תיאור הקרב ליד איסוס, שנתגלה בפומפי (חרבה בשנת 79) הוא פסיפס שהועתק כנראה מציור קיר שנעשה על ידי צייר יווני בשם פילוקטנוס* (פעל בשנת 100 לפנה"ס).

מטופות הפרתנון, הפרשים מתכוננים לתהלוכה הפן הלנית 436 לפנה"ס.

מהתקופה הרומית נותרו גם מספר רב של דיוקנות בעלי אופי נאטוראליסטי. הסברה היא שמקורם במה הראשונה לפני הספירה. תחילתם, כנראה, במסכות שעווה של פני המתים, אבות המשפחה, שהיו שמורות בבתים – מעין רוחות השומרות על גורל צאצאיהם. 'מסכות האבות', שהן בדרך כלל חמורי סבר, עתידות לשמש כבסיס לסגנון 'המראה הרומי', המקובל בסרטים היסטוריים. תופעה דומה, אבל קודמת ב-17 מאות שנים, היא הדיוקן חמור הסבר של פרעונים, כגון ססטוריס III (18-1836 לפנה"ס) העומד בניגוד לאידיאליזציה של כל שאר מלכי מצרים – תופעה שניתנו לה פרשנויות שונות, כגון בעיות מבית ומבחוץ.

במצרים התגלתה גם תופעה מיוחדת במינה במאות הראשונות לספירה. הכוונה לדיוקנות נאטוראליסטיים שצוירו על גבי תכריכי המתים. כיוון שאין האחד דומה למשנהו ההנחה היא שאלה אכן פני הנפטרים. אבל, על פי המראה הצעיר יחסית, הרושם הוא שצוירו, אולי, שנים רבות לפני מותם או שפניהם שוחזרו על מנת לשוות מהם מראה צעיר. במלים אחרות, שילוב של אידיאליזציה יוונית עם הנצחת המתים המצרית והנאטוראליזם הרומי. יתרה מכך, נראה שאותם אמנים הוזמנו, עם עליית הנוצרות במצרים (מאה 4 לספירה), לצייר את פניהם של קדושים נוצרים, כפי שמעידים האיוורים המוקדמים, המצויים במנזר סנטה קטרנה, בסיני.

דייג צעיר, מ' 15 לפנה"ס סאנטוריני.

פלוטילה. פרסקו הבית המערבי. אקרוטירי 1500 לפנה"ס סנטוריני.

הקרב באיסוס- הקרב של אלכסנדר בפרסים, מאה 1 לספירה.

הרמודיוס ואריסטוגיון הטרנים, 475.

אמנות חילונית. תחום משני כמעט זניח לאורך מרבית ההיסטוריה יחסית לאמנות הדתית. עיקרה היה העיטור/קישוט¹ הן חפצי נוי והן כתוספת לכלי עבודה או בניינים שימושיים במובן הצר של המילה: מגורים, מחסנים, מצודות וכו'. לאלה ראוי להוסיף ציורים ופסלים על נושאים מחיי יומיום; ביטוי למציאות כמות שהיא, על יופייה וחסרונותיה, אושרה ומכאוביה – אמנות שלא נועדה לרצות את האלים או את הרוחות העל אנושיים האחרים. במילים אחרות לאמנות החילונית שלושה מסלולים: האחד, האסתטי; השני, אישי, והשלישי חברתי – מסלולים שאינם בהכרח מנוגדים ולעתים אף משתלבים זה בזה. המהפך העיקרי אבל לא בהכרח הראשוני לכיוון האמנות החילונית אירע במהלך המהפכה הצרפתית שהפנתה עורף למסד הדתי והמסכו בעידן הריאליזם ממחצית המאה ה-19 ואילך. האמנות הדתית אמנם לא נעלמה, אבל ההתייחסות אליה היא יותר בבחינת המסר האנושי המצוי בה – ראי לתחושת היחיד והחברה.

דריוס ה-1 יושב לפני שני מתקני קטורת אמצע המאה ה-6 לפנה"ס.

ניתן לומר שתחילתה של האמנות החילונית בממלכה המאוחדת של פרס ומדי, בזמן שלטונו של דריוש (486-465 לפנה"ס); כלומר 32 שנה לאחר הקמתה על ידי כורש. התחלה זו שהייתה לה כנראה השפעה על כל תפיסת האמנות מכאן ואילך, היא פועל יוצא של תהליך היסטורי יחיד במינו: הממלכה הגדולה הראשונה שבה השלטון מזהה עצמו, לאורך ימים, עם האמונה באל אחד, על פי הגותו של זאראטוסטרה (627-550 לפנה"ס). אמנם קדמו לכך הניסיון של פרעה אחן אטן (מ' 14 לפנה"ס), שבוטל מיד עם מותו של המלך, כמו גם היהדות שהתחילה (מ' 13 לפנה"ס) בהבטחה לאברהם שיעשו לעם גדול והמשכה בכיבוש הארץ, אבל נשאה עוד זמן רב כאמונתו של עם אחד קטן, עד עליית הנצרות (מ' 4 לספ') והאיסלאם (מ' 7 לספ'). הפרסים היו, בטרם האיחוד עם מדי, קבוצת שבטים של חקלאים ורועי צאן, נוודים למחצה שחיו מעבר לממלכת עילם, כלומר הרחק מגבול התרבות העתיקה בנהריים. כך גם שבטי מדי, אם כי אלו התארגנו כמאה שנה קודם לכן, אולי, בגין המגע עם ממלכת אשור שניסתה להשתלט עליהם – ניסיון שהסתיים במרד משותף של מדי עם בבל וחיסולם, תרתי משמע, של האשורים (612 לפנה"ס).

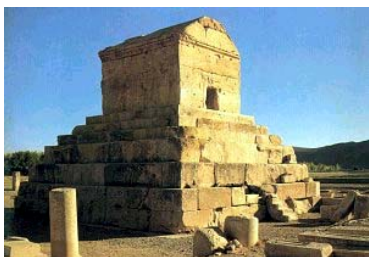

סמל זורואסטר-י אהורה מאזדה

הצלחתו של כורש באיחוד שבטי פרס ומדי נבעה קרוב לודאי ממאפייניו כשליט. ראשית, היותו נשוי לבתו של מלך מדי. שנית, כאשר יצא למלחמה כנגד חתנו הצליח לשכנע חלק ניכר מצבא מדי לערוק לצדו, כך שהאיחוד נעשה (550 לפנה"ס) כמעט ללא שפיכות דמים – איחוד שכלל את מזרח אסיה הקטנה (היום בטורקיה) ואת עילם ובירתה שושן, שהפכה לאחד ממרכזי הממלכה המאוחדת, ביחד עם אקבאטאנה, המרכז, החדש יחסית, של מדי (Ecbatana היום האמאדאן). כמו כן יסד כורש את פארסאגאדה (Parsagada) כמרכז מנהלי של השבטים הפרסיים – אתר שנבחר, כנראה, בסמוך למקום הקרב שבו הצטרף לשורותיו צבא מדי, אולי כסמל האיחוד בין שני העמים.

קרוסוס זכור עד היום בזכות עושרו האגדי ושיחה, שספק אם יכלה להתקיים, עם סולון המוחקק האתונאי (נפטר 560 לפנה"ס) לפיה הסביר לו שאין אדם יכול להיחשב מאושר אלא ביום מותו, כי ממון, כוח וכו' הם זמניים וגורל האדם או מזלו, עשויים תמיד להשתנות. על פי גרסה אחת צעק, כאשר נפל בשבי: 'סולון צדקתי. כורש ביקש הסבר ולאחר מכן החליט להעניק לו תפקיד, כמושל אחד ממחוזות ממלכתו.

שלוש שנים לאחר האיחוד (547) ניסה קרוסוס (Croesus) מלך לידיה, במרכז אסיה הקטנה, לספח שטחים ממזרח לממלכתו שהיו בשעתו בשליטת מדי ולכן חלק מהממלכה המאוחדת. הקרב בין קרוסוס לכורש הסתיים ללא הכרעה. מכיוון שהגיע החורף שיחרר קרוסוס, כמקובל, את מרבית צבאו עד לקיץ הבא. כורש לעומת זאת החליט להמשיך במאבק וכבש תוך זמן קצר את סארדיס בירת לידיה וקרוסוס נפל בשבי. כתוצאה מכך עברו לשליטתו לא רק לידיה אלא כל השטחים עד לים האייגאי כולל הערים היווניות, מקצתן, כגון מילטוס, קיבלו בשלב זה את הדין והשאר נאבקו, אבל הוכנעו בהדרגה במדיניות המשלבת כוח והסכמים – מדיניות שתאפיין את שלטון מלכי בית כורש, בכל שנות שלטונם.

קיברו של כורש.

על מעשיו של כורש בשש השנים הבאות אין יודעים דבר. סוברים שהיה עסוק בגיבוש גבולות ממלכת פרס ומדי מול השבטים בצפון (מרכז אסיה) ובמזרח (פקיסטן ואפגניסטן). בתום אותן שש השנים (540) חזר כורש הפעם במטרה לכבוש את בבל. תוך שנה, שוב, כמעט ללא שפיכות דמים, העיר פתחה שעריה וכורש נכנס כמנצח למקדש מרדוך, האל הגדול של כל תושבי נהריים ורחץ את ידו של הפסל. המעשה שהתפרש מיד כסימן שכוונתו לקבל את השלטון מהאל כמלכה החוקי של נהריים וכל השטח שבשליטת בבל, כלומר עד גבול מצרים – שליטה שאפשרה לו לפרס את הצו על זכותם של גולי ציון לחזור לירושלים. במילים אחרות סובלנות לתרבויות שונות החל ממדי עבר דרך יוון, מרכז אסיה, הודו, נהריים, יהודה ובימי בנו קמביזיס גם מצריים ולוב (529-522 לפנה"ס).

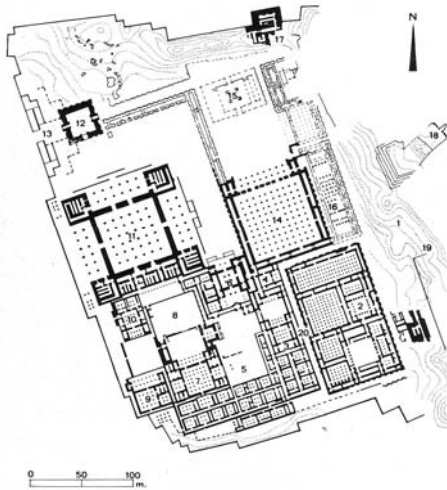
מגדלי הדממה.

יתכן שכורש הוא שקבע את הקשר בין שושלתו להגותו של זאראטוסטרה – הגות שעיקרה היא האמונה באל עליון 'אהורא מאזדא' המגלם את האמת, היושר והאור. המאמינים בו עושים זאת מרצונם החופשי ולכן יצר בעצמו את אחרימאן, יריבו לכאורה,

כהתגלמות השטן והחושך, אליו מתקבצים עושי הרע. כך פתר את שאלת ניגודי הטוב והרע, שאותה הנחיל לדורות הבאים של המאמינים באל אחד, כולל דינם של נשמות עושי הרע, שזרקו, לאחר מותם, לעולם של חושך ואימה, ואילו עושי הטוב יזכו לאושר נצחי. אבל, ב'אחרית הימים' יהרוס אהורה מאזדה את העולם הנוכחי, כולל אחרימאן. בהמשך יצור עולם חדש עבור נאמניו המתים, שיקומו לתחייה ויזכו לאושר נצחי על אדמות.

מקדש האש

פרספוליס, תכנית.

תורתו של זאראטוסטרה לא חייבה הקמת מקדשים או בנייני קבר מפוארים, שממילא לא היו מקובלים, על פי המסורת הפרסית, למעט שני סוגים: האחד, חדר לשמירת אש התמיד, המסמלת, בשלב זה, את אהורה מאזדה והשני, 'מגדלי הדממה', שעליהם הונחו גופות המתים הנאכלים תוך שעה או שתיים על ידי עופות השמים. נוהג זה שונה מהמסורת האיראנית (הודו-אריית) לשרוף את המתים - שינוי שהוא פועל יוצא מתפיסת האש כסמלו של אהורה מאזדה. אפשר שאותם מגדלים הפכו, במרכז אסיה, לצריחי מסגדים עם בוא האיסלאם (מ' 7 לספ'). יתרה מכך בניגוד למסורת נהריים ובמיוחד מצרים אין המלכים אלים, כוהנים או נציגי האל, על אף שסברו שהאל הוא אשר העניק להם את הממלכה, אבל לא בהכרח על מנת לעשות נפשות לאמונה. שני תיקונים אחרים בעלי השפעה מתמשכת, שהוכנסו על ידי זאראטוסטרה, היו ביטול הדרגתי של הקורבנות כחלק מעבודת האל במקביל לצמצום שתיית משקה משכר, עשוי צמחים (Haona), שליווה את הטקס.

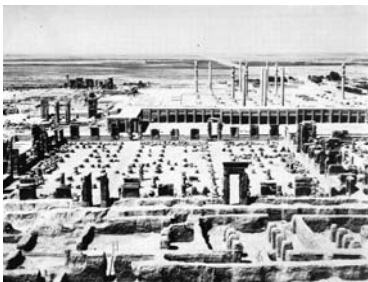
אין יודעים עד כמה נפוצה תורתו של זאראטוסטרה בממלכה הפרסית, מעבר לחוג המקורב לשלטון. הסברה היא שהתפשטותה חייבה גם שינויים על מנת להתאימה לאמונות עממיות ובמיוחד למסורות היווניות שהתחבבו ב-83 השנים שבין נפילת פרס בידי אלכסנדר מלך מקדוניה וסילוק יורשיו על ידי השבטים הפארתיים (247 לפנה"ס) שהמשכו במסורת הסובלנות לכל הנתונים. לאחר מכן עם עליית מושלים מבית סאסאן שוב הייתה תקומה לדת הפרסית, כלומר הגותו של זאראטוסטרה, ואף נרדפו האחרות, כגון נוצרים, בודיהיסטים וכו', עד כיבוש המוסלמים (מ' 7 לספ'). הדת הפרסית עדיין נפוצה במשך 3000- שנה. לאחר מכן כמעט וחוסלה למעט קבוצות קטנות בשולי הממלכה והקהילות שהיגרו להודו המקיימים את המנהגים עד היום.

כאשר עלה דריוש (Darius) לכס המלוכה, לאחר מותו של קאביזיס, בנו של כורש, עמדו בפניו מספר בעיות. העיקרית, שגרמה לתסיסה ומרידות, נבעה מהיותו בן למשפחת המלוכה אבל לא מאותה שלוחה של כורש. אי לכך נדרשו לו כשנה ויותר, עד שהצליח והחזיר את הסדר על כנו ולבסס את מעמדו, תוך כדי אירגונה מחדש של המנהל הכלכלי והצבאי של המדינה - ארגון שבזכותו החזיקה מעמד כ-210 שנה מבלי להתפרק למרות ממדיה העצומים; ממדים בהם שלט לזמן קצר אלכסנדר המקדוני אבל קטנים מאלו של הממלכה הרומית - על אף שזו הלכה והתרחבה, כתוצאה מנסיבות שונות ולכאורה שלא בכוונה תחילה.

במושגי העולם העתיק עמדה בפני דריוש בעיה. חשיבותו של שליט נקבעה, בדרך כלל, על פי כמה אמות מידה עיקריות: האחד, קביעת נהלים וחוקים; השני, מסעות כיבושים, והשלישי, מבצעי בניה מרשימים. סביר להניח שדריוש נהג בהתאם. לפיכך ניסה, כפי שגם שם עשה בנו אחשוורוש, לספח את יוון - נסיון שהסתיים פעמים בכישלון חרוץ ואשר הוכיח ללא ספק את עליונות הצי האתונאי וחיל הרגלים הכבד של ספארטה. מכיוון שכך נותרה לו, כמו לבנו, רק האפשרות להרשים את נתיניו, במיוחד הזרים במבצעי בניה, ובהעדר סיבה ומסורת של מקדשים, בארמונות ואולמות - מעין בניה חילונית לשמה.

הבניין החילוני הראשון וכפועל יוצא גם הפסלים והתבליטים שהיו מצויים בו, הוא כנראה אולם קבלת בשם אפאדאנה (Apadana) שהקים דריוש, בסמוך לאחר עלייתו לשלטון, בעיירה פארסאגאדה - אותה עיירה שנוסדה, כמה עשרות שנים קודם לכן, על ידי כורש, כאחד ממרכזי השלטון. מאולם זה לא נותרו אלא שרידי יסודות. אבל משום מה דריוש לא הסתפק בכך והחליט להקים מרכז שלטוני טקסי בשם פרסה או ביוונית פרספוליס (Persepolis = עיר הפרסים), במרחק כ-50 ק"מ. שרידיו של מרכז זה נותנים מושג ברור למדי למשמעותה של אדריכלות חילונית: בניין מרשים רצוי נצחי, יקר ויפה כראוי לאלים, אבל בו זמנית אינו מקדש וגם לא שימושי במובן הצר של המילה, כלומר לא מגורים, מצודה, מחסנים, בתי מלאכה וכו'. במבט בוחן על פרספוליס מתברר, כי כל כולו תואם את אותה הגדרה - שהיא מעין תחום ביניים, של בניה לשמה אבל לא בלעדית לשם שמים. לא מבצר אבל גם לא פרוץ לכל.

פרספוליס נבנתה (518 לפנה"ס) כבמה ענקית בגובה כ-15 מטר ובשטח של 125 דונם (270x460 מ') עם מערכת של מדרגות, כמעט שטוחות, שאפשרה את עלייתם של סוסים ומרכבות (רוחב 6.7 מ', גובה

מבט על השרידים, פרספוליס.

הבאת מנחות למלך, (פרס) ממדרגות המובילות להיכל המאלכותי 500 לפנה"ס.

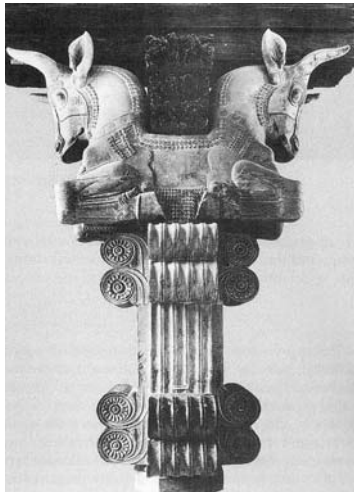
כ"א 13.5 ס"מ) על הבמה הוקם שוב בניין קבלת אורחים כלומר אפאדאנה גדול שניצב על במה שניה (גובה 3 מ') מעל לבמה הכללית ואשר צורתה ריבוע (צלע 76.2 מ' = 5800 מ"ר) עם גג כנראה שטוח עשוי עצי ארז לבנון. אלה נתמכו על ידי 72 עמודים מחציתם פנימיים ומחציתם מחולקים בין שלוש כניסות בצורת שלוש מרפסות מקורות של 6 עמודים, כמעין סטואה ענקית. יורשו של דריוש, המלך אחשוורוש (Xerxes) הוסיף עוד אולם קבלה שבו 100 עמודים בנוסף למרפסת כניסה עם 16 עמודים (2x8 טורים) בגובה של 11.3 מ'.

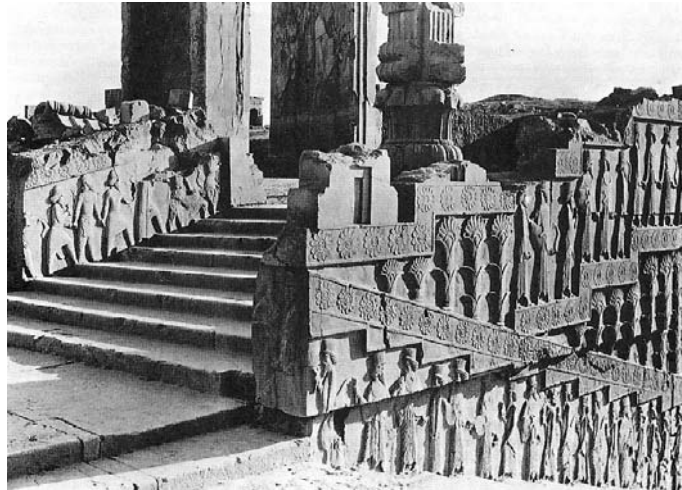
כותרת עמוד.

אולם מאה עמודים

כותרת עמוד בצורת פר, אולם מלכותי שושן 375 לפנה"ס

המדרגות לאולם המלכותי, ארמון דאריוס פרספוליס 500 לפנה"ס

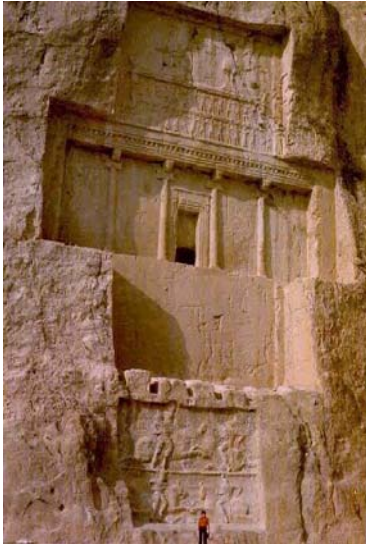
רישום השרידים והנוף בפרספוליס

אפאדאנה בשושן, בזמנו של ארטאקשאתרה מודל אולם העמודים, הדמייה. לובר.

אותו אחשוורוש זכור ממגילת אסתר – אירוע שחל כנראה שנים רבות לאחר כשלון המסע ליוון בעקבות דריוש אביו.

שאר אגפי המתחם היו שימושיים, מעוטרים, אבל צנועים יחסית. בין אלה חדר הדיינים למקורבים (Trypilon), מגורי המלכים, הראשון של דריוש, השני של אחשוורוש, שהוסיף גם אגף לנשים (הרמון) וחדרי אוצר. המגורים האחרונים נוספו (460 לפנה"ס) בזמנו של ארטאקשאתרה (Artaxerxes). אגף זה נשרף בעת שפרס נכבשה על ידי אלכסנדר (330 לפנה"ס), אולי בשוגג ואולי בכוונה סמלית לציון סוף המלחמות בין יוון לפרס שנמשכו כ-270 שנה – מעין נקמה על שריפת מקדשי האקרופוליס של אתונה על ידי צבאו של אחשוורוש. מכל מקום המתחם, שממילא כמעט ולא היה בשימוש, למעט טקסי חגיגות תחילתה של שנה חדשה, הלך ודעך במהלך השנים עד שנזנח עם עליית המלכים הפרסים לבית סאסאן (225 לספירה), כאשר המרכז האזורי עבר לעיירה סמוכה. מכל מקום פרספוליס אינה רק תחילתה של אדריכלות חילונית אלא גם של אמנות ממלכתית חילונית, כתוצאה מנסיבות שיובהרו בהמשך.

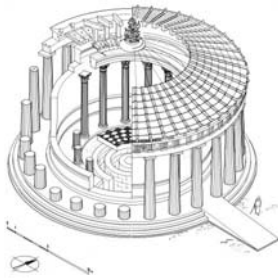
קבר דריוס

הממלכה הפרסית נוצרה כמעט יש מאין, על ידי כורש ובנו קאמביזיס. כאשר ביקש דריוש לגבש סגנון, הראוי למעמדם החדש של הפרסים, נאלץ להביא בעלי מלאכה וחומרים מכל קצות הארץ, מיוון ומצרים, מרכז אסיה ומאסיה הקטנה, מנהריים ואפילו מאשור השנואה שהובסה זה לא מכבר. כל אלה התמזגו לתשובת מיוחדת במינה, כמו הממלכה עצמה, שאיפשרה את קיומם של תרבויות שונות, כגון הערים היווניות באסיה הקטנה (מילטוס, אפסוס וכיו'), ביחד עם לידיה ובירתה סארדיס, בבל ומצרים וסגנונם העתיק, הפיניקים (צור וצידון) וירושלים, שהחלה להשתקם. המאחד הוא כמובן השילוב של סובלנות ואמונה, של הכת השלטת, באותה הגות של זארטוסטרה. במילים אחרות, כשם שאולמות הקבלה אינם מקדשים כך בעלי החיים כבר אינם מסמלים אלים אלא השאלות ממיתוסים דוגמת החד קרן, משמעותם בשלב זה חילונית, ולא כל שכן דמויות המלכים ואנשי המשמר המלכותי. אותו תהליך העתיד להפוך את המיתוסים היוונים מאמונה דתית לסמליות חילונית מתקופת הרנסאנס ואילך (מי 15 לספ').

רמז למראה של אולמות הקבלה והגג הנתמך בעמודים, אפשר, אולי, למצוא בתבליט בצורת חזית בנין החקוקה על מערת הסלע לזכרו של דריוש, ואת המקור לאותה צורה במסורת הבניה המקובלת עד היום באירן מרכז אסיה ובשעתו בטורקיה (קיוסק), כולל אותה מרפסת (Divan) של הסולטן ששימשה כמקום לקבלות פנים במתחם הארמון המלכותי 'טופקאפי' באיסטנבול.

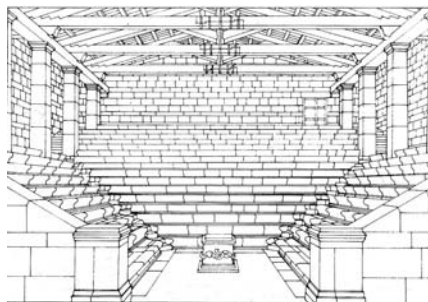
דיואן או דיבן- מועצת הממשלה, בית דין, בית משפט, קובץ, ילקוט, אוסף שירים בספרות המוסלמית.

עם זאת אין לשלול את האפשרות שפרספוליס היא המקור של אותה המסורת. כך גם כס המלוכה של דריוש, שחלקיו עשויים כמחרוזות כדורים – צורה שהיא שונה מאוד מהכסאות המצריים כפי שהם נראים בקברו של תותאנך אמון או הכסאות היווניים בתקופה הקלאסית. לעומת זאת צורת המחרוזת מופיעה במסורת מערת המטמון, כלומר צורה עתיקה שתחילתה עוד בתקופת הברונזה ואולי אף הפרה-היסטוריה.

שרטוט של תולוס.

האמנות היוונית כמו קודמותיה מעוגנת ברובה המכריע בנושא הדת. כך התיאטרון, השירה, הזמרה, המחול, הפיסול, הציור וכמובן גם האדריכלות. בהקשר זה ראוי לציין, כי המקדשים אינם הסוג היחיד של בניה דתית. ביוון הופיעו גם בניינים בצורת עיגול (Tholos) לעתים עם מבוך של קירות במרתף או הבניינים הנקראים 'טלסטריון' שהיו בצורת ריבוע או מלבן שכללו מושבים (Thlesterion), למרות שאין יודעים מה היה הפולחן שהתקיים בהם. מכל מקום, אותם בניינים עם מושבים עתידיים להתפתח חדרי ישיבות (Senedrion=סנהדרין), אולמות דיונים ולימוד (Synagogue=בתי כנסת), שירה ונאומים (Auditorium), אולם הסנאט הרומי (Senate) ולימים: כנסיות, תיאטראות, פרלמנטים וכיו"ב.

טלסטריון, שחזור משורטט והאתר בפראינה.

במילים אחרות המעבר מאמנות לאדריכלות דתית לחילונית חייב מעין שלב ביניים שעיקרו בתקופה ההלניסטית, כלומר ממותו של אלכסנדר מלך מוקדון עד מותה של קליאופטרה לבית תלמי באלכסנדריה (312 עד 30 לפנה"ס). בשנים אלו נראה שפרח, אולי לראשונה, מעמד של אזרחים אמידים בערים היווניות והמתיוונות במזרח התיכון. כתוצאה מכך עלתה גם הדרישה לאמנות חוץ פולחנית שתבטא היבטים של מציאות חילונית. הצורך אבד כמעט כולו אבל בין הפסלים שנתרו מצויות, בנוסף לאלים, גם דמויות של הוגים, ילדים, זקנים, נשים, ספורטאים וכיו"ב.

ילד מוציא קוף מרגלו, העתק ממקור מאה 3 לפנה"ס.

אותה דרישה לאמנות חילונית נמשכת לאורך מרבית ימי הקיסרות הרומית. לעת זו נוספו גם דמויות של רכבי סוסים, מתאגרפים ומעל לכל מספרם הרב של דיוקנות קיסרים, שהייתה להם משמעות סמלית משולשת: תעמולתית, חילונית ופולחנית. אלה משולבים, לעתים, בתיאורים של חיי יומיום, כגון 'מזבח השלום' של אוגוסטוס המתאר את משפחת הקיסר (9 לפנה"ס) בתהלוכה טקסית, או אירוע היסטורי דוגמת התבליט סביב עמוד טריאנוס, המתאר את תהליך כיבוש דאקיה (רומניה), שהסתיים בשנת 106 לספירה.

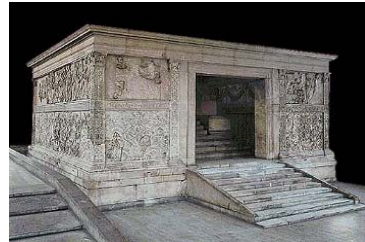
אישה בשוק, העתק ממקור מאה 3 לפנה"ס.

המתאגרף, מאה 2-3 לפנה"ס.

מתאבקים העתק ממקור של מאה 3 לפנה"ס.

ארא פאציס, מזבח השלום, (מימין פרט) 9-13 לפנה"ס.

עמוד טריאנוס, 103-106.

עמוד טריאנוס, פרט

עמוד טריאנוס, פרט.

עמוד טריאנוס, פרט.

המשמעות החילונית של האולמות שבנו דריוש ואחשורוש, בפרספוליס הייתה קרוב לודאי מודעת. על כך ניתן ללמוד מאדריכלות שושלת בני סאסאן (642-226 לספ') שאף הם, כאמור, דברו בתורת זארטוסטורה. אותה שושלת בנתה גם היא אולמות קבלה בסמוך לפרספוליס: פרוז-אבאד ו-סאריסטאן (250 לספ'), בישאפור (350 לספ') והמפורסם מכולם ב-קטסיפון (מאה 5 לספ') שהייתה בירת החורף של כל מושלי פרס ונהריים עד שהמוסלמים בנו בסמוך לה את בגדאד (750 לספ'). שלושת הראשונים היו קטנים יחסית, אבל עם כיפות המעידות על שליטה סבירה בטכניקה זו. לעומתם, ברביעי נראה שרצו להדהים את אורחיהם באולם המקומר (גובה 37 מ', רוחב 25 מ' ואורך 48 מ') כמו בפרספוליס של דריוש ואחשורוש כך גם צניעותם של החדרים השימושיים, כגון המגורים משניים, במיוחד ב-קטסיפון שבה הם נראים כתוספת לתמיכה בקמרון הראשי. אין ספק שהבניה בקמרונות וכיפות של קטסיפון מושפעת מהסגנון הרומי והחזיתות, כנראה מקירות גב הבמה (Scena) של התיאטראות. לעומת זאת האם לא יתכן שהאולמות העצומים שבנו הרומאים כגון באזיליקות ומרחצאות, לא הושפעו מתקדים הבניה החילונית 'לשמה' של פרספוליס.

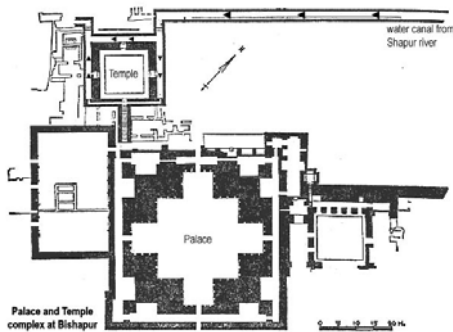
באותה רוח של פרספוליס גם הארמונות של קיסרי רומא ביניהם טיבריוס באי קאפרי, נירון ברומא, אדריאנוס ב-טיבולי. מסורת זו נמשכת ביתר בירור בקיסרות הביזנטית, ארמונות החליפים האומאיים וכנראה גם העבאסים, ארמון הקיסרים המונגולים ב-בייג'ין (ר' בהמשך ארמונות תקופת הברוק).

סאריסטאן

פרוז-אבאד.

תכנית סאריסטאן בישאפור.

ארמון שאפור ה-1 קטסיפון, 242-272.

